

**ФАРҒОНА ВОДИЙСИДА ТАБИЙ ГЕОГРАФИК ШАРОИТ– БОҒДОРЧИЛИКНИ
РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ АСОСИЙ ОМИЛ**

Махмудова Манзурахон Жураевна – география фанлари номзоди, профессор

maxmudovamanzurahon40@gmail.com

Наманган давлат университети

Қўлдашева Махмудахон Нурматжоновна – педагогика фанлари доктори (DSc), доцент

maxmuda198026@gmail.com

Наманган давлат педагогика институту

**ПРИРОДНЫЕ ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФЕРГАНСКОЙ
ДОЛИНЫ-ОСНОВНОЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ САДОВОДСТВА**

Махмудова Манзурахон Жураевна – кандидат географических наук, профессор

Наманганский государственный университет

Кулдашева Махмудахон Нурматжоновна – доктор педагогических наук (DSc), доцент

Наманганский государственный педагогический институт

**THE NATURAL GEOGRAPHICAL CONDITIONS OF THE FERGHANA VALLEY
ARE THE MAIN FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF HORTICULTURE**

Makhmudova Manzurakhon Djuraevna – candidate of Geographical Sciences, Professor

Namangan State University

Kuldasheva Makhmudakhon Nurmatjonovna – doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor

Namangan Davlat Pedagogical Institute

Таянч сўзлар: боғдорчилик, вегетация даври, кузги совуқ кунлар, интенсив, коллектор, ёпик дренажлар, уруғ мевалар, лёсслашган гил жинслар, адир тоғ олди, ихтисослашган хўжаликлар, ялпи ҳосил.

Резюме. Фарғона водийсида табиий географик шароит агроиклимий омиллар боғдорчиликни ривожлантириш учун энг қулайдир. Худди шу хусусият, интенсив боғдорчилик унга уйғун соҳалар сабзавотчилик ва полизчилик минтақасини шаклланишига ва мевани қайта ишловчи саноат корхоналарини, бирлашмалар ва цехларни ташкил этишга, масулотларни экспорт қўламини кенгайтиришга ва иктисодий самарадорликка эришиш имкониятини беради.

Ключевые слова: садоводство, вегетационный период, осенние холодные дни, интенсивный, коллектор, закрытые дренажи, семенные плоды, лёссовидные глинистые породы, предгорья, специализированные хозяйства, общий урожай.

Резюме. Природно-географические условия Ферганской долины наиболее благоприятны для развития садоводства с учетом агроклиматических факторов. Эта же особенность, интенсивное садоводство позволяет ему формировать гармоничный регион овощеводства и бахчевых культур и создавать промышленные предприятия, объединения и цеха по переработке фруктов, расширять масштабы экспорта и достигать экономической эффективности.

Key words: horticulture, vegetation period, autumn cold days, intensive, collector, closed drains, seed fruits, loessified clay rocks, foothills, specialized farms, total yield.

Summary. The natural geographical conditions and agroclimatic factors in the Fergana Valley are most favorable for the development of horticulture. The same feature, intensive gardening gives it the opportunity to form a harmonious area of vegetable growing and growing, and to establish fruit processing industrial enterprises, associations and cehs, expand the scope of export of masulots and achieve economic efficiency.

Кириш. Боғдорчилик, узумчилик ва бу тармоқлар билан уйғунлашган соҳаларни ривожланиши ҳамда худудий ташкил қилишда рельеф, иқлим, сув ва тупроқ ресурсларининг ўрни каттадир. Фарғона водийсида қарор топган табиий географик шароит фақат истеъмол характеридаги боғдорчиликни ва унга уйғунлашган тармоқларнинг ривожланишига ижобий таъсир этибгина қолмай, балки шу тармоқлар негизида қайта ишловчи саноат корхоналарининг ҳам тараққий этишига ва экспорт йўналишининг шаклланишида ҳам катта аҳамият касб этади.

Фарғона водийсида, кишлок хўжалик экинлари етиштириш, биринчи навбатда табиий географик шароит хусусиятлариги тўла боғлиқ бўлсада, боғдорчилик учун қулай бўлган вегетация даврининг узунлиги (263-279 кун) кўзга ташланади. Боғдорчиликда ҳар йили такрорланиб турадиган

баҳорги ва кузги совуқ кунлар ҳам ҳосилдорлик ва ялпи ҳосилга сезиларли суръатда таъсир қилади.

Асосий қисм. Географик жиҳатдан Фарғона водийси Туркистонда марказий ҳолатни эгаллаган тоғлар орасидаги котловинадир, шимолдан Тяньшан ва жанубдан Хисор-Олой тоғ тизмалари билан ўралган. Фарғона водийсининг Ўзбекистон республикасига қарашли қисми (19,1 минг км²) маъмурий жиҳатдан Қирғизистон республикасининг Ўш ва Жалол-Обод вилоятлари ҳамда Тожикистон республикасининг Хўжанд вилояти билан чегарадош.

Фарғона водийсининг ер сатҳининг тузилиши (рельеф) хусусиятларига кўра қуйидаги вертикал (тик) йўналишдаги минтакаларга ажратиш мумкин.

Фарғона водийси марказий қисмини эгаллаб ётган абсалют баландлиги денгиз сатҳидан 300-400 м бўлган текислик (Марказий Фарғона) ғарбдан шарққа 110 км ва шимолдан-жанубга 70 км чўзилган бўлиб Ёз-ёвон ва

Қорақалпоқ чўллари мавжуддир. Ўтган асрнинг 50-йилларидан бошлаб Марказий Фарғона чўлларининг интенсив тарзда ўзлаштириш бошланди ва бугунги кунга қадар қарийиб 1млн гектар ер ўзлаштирилди ҳамда мелеоратив ҳолати яхшиланди.

Водий қишлоқ хўжалиги учун қулай агро-иклимий хусусиятларга эга бўлиб, (ўтлоқли, ўтлоқи-ботқоқ ва турли даражада шўрланган шўрхоқ) гидроморф тупроқлар кенг тарқалган. Июль ойининг ўртача ҳарорати 26-28⁰ энгюқори ҳарорати 40-42⁰, айрим йилларда 44⁰, январь ойининг ўртача ҳарорати эса 0⁰ (айрим йилларда 28-30⁰) ёғин миқдори 80-100 мм (шарқда 150 мм) атрофида, вегетатсия даври 230-240 кун бўлиб, Ўрта Осиёдаги интенсив шамол фаолияти ривожланган регионлардан биридир. Марказий Фарғонада Марказий Осиёдаги йирик, ихтисослашган қишлоқ хўжалиги корхоналари барпо этилган.

Мавжуд агроиклимий хусусиятлар боғдорчилик шунингдек полизчиликни, айниқса қовун ва тарвуз етиштиришни кенгайтириш имкониятини беради. Бўз ва Задарё, Поп Ёз-ёвон, Бувайда туманларида етиштирилаётган қовун ва тарвузнинг қарийиб 70% га яқинини беради. Аммо қуруқ ва иссиқ ёз, сизот сувларининг яқинлиги тупроқларнинг шурланиш даражасини ортиб бориши, баҳор ойларидаги тез-тез тақрорланиб турадиган шамоллар (данакли меваларнинг қийғос гуллаган даврига тўғри келади ва май, июнь ойларида эса меваларнинг 15% ни тўкиб юборади), боғдорчилик ривожланишига сезиларли даражада салбий таъсир этмоқда. Боғларни (асосан уруғ мевалар) кенгайтиришга қаратилган тадбирлар натижасида минглаб гектардан ортиқ янги янги мевали боғлар барпо этилди. Мустақиллик йилларида адир худудларини интенсив ўзлаштириш сизот сувларининг кўтарилишига катта массивларда шўрланиш, иккиламчи шўрланиш даражасининг бир мунча ортишига сабаб бўлмоқда. Шунинг учун бугунги кунда коллектор ва ёпиқ дренажлардан оқилона фойдаланиш, шамол эрозиясига қарши курашнинг мажмуаси тадбирлар тизимини амалга ошириш муҳим иқтисодий аҳамиятга эга бўлмоқда.

Денгиз сатҳидан 600-1000 м бўлган баланд адир минтақаси Фарғона водийси учун характерли бўлган рельеф шаклидир. Асосан жанубда Шўрсув, Риштон, Чимён, Аввал, Муян, Сўх, Карчиғай (тоғ-шағал ётқиқлари) шарқда Новкент, Хўжабод, Қува, Андижон (катта-катта қоясимон жарликлар ва қуламалардан, лёсс ва лёсслашган гил жинслардан иборат), Шимолий Фарғонада Наманган, Чуст, Поп, Қуқумбой, Сурсан адирликларида оч тусли бўз тупроқлар тарқалгандир. Адирлар ортидаги қия текисликлар аллювиал жинслардан иборат.

Мамлакатимиз мустақилликга эришгунга қадар адирлар қишлоқ хўжалик корхоналари томонидан асосан, баҳорги, қисман ёзги яйлов сифатида фойдаланиб келинган, адир худудларининг интенсив ўзлаштирилиши ва йирик ирригация иншоотлари барпо этилиши (Катта Наманган канали ва бошқалар) ҳамда насослар ёрдамида суғориш натижасида бир қатор ихтисослашган фермер хўжаликлар барпо этилди.

Фарғона водийси Адир ва адир текисликларидаги агроиклимий омиллар табиий жihatдан боғдорчиликни ривожлантириш учун энг қулайдир. Худди шу хусусият

интенсив боғдорчилик ва узумчилик минтақасини Чортоқ, Янгиқўрғон, (жанубий қисмлари), Тўрақўрғон, Чуст, Поп Хўжабод ва Булоқбоши ҳамда Сўх, Қува, Риштон туманларида Қувасой агроминтақаси типик боғдорчилик, сабзавот ва полизчилик минтақаси шаклланишига олиб келди. Бугунги кунда юқоридаги туманларда нафақат боғдорчилик ихтисослашган фермер хўжаликлари бўлибгина қолмай балки мевани қайта ишловчи саноат корхоналари бирлашмалар, ва цехларни ҳам шаклланишига ижобий таъсир этади. Натижада Фарғона водийсининг адир қисмида ўзига хос Республика аҳамиятига молик агросаноат компаниялари шаклланди.

Фарғона водийсининг шарқий, шимолий, жанубий ва шимоли-шарқий қисмлари Туркистон, Олой, Фарғона, Қурама ва Чотқол тизмалари эгаллаб ётади. Денгиз сатҳидан 1000-1500 ва 2000 м баланд. Бу тоғ, тоғ олди минтақаси иклими бир мунча совуқ, январьнинг ўртача ҳарорати эса 20-25⁰ни, йиллик ёғин миқдори 250-500 мм ни ташкил қилади, вегетация даври 180-200 кундан иборат. Агроиклимий хусусиятлар тоғ олди зонаси бугунги кунда интенсив ўзлаштирилиши натижасида тобора қисқармоқда боғдорчилик, узумчилик, сабзавотчилик ва чорвачилик тармоқларини ривожлантириш имконини беради. Бу худудда ихтисослашган хўжаликлар, боғдорчилик ва узумчилик йўналишидаги, картошкачилик жойлашган ва интенсив ўзлаштириш ва ихтисослашган хўжаликлари кенгайтирилмоқда.

Сув камчил бўлган Фарғона водийси тоғ, тоғ олди минтақасининг агроиклимий хусусиятлари боғдорчилик фақат сунъий суғориш асосидагина ташкиллашши тақозо қилади. Кейинги йилларда йирик насослар ёрдамида Катта Наманган каналидан сув чиқарилишига қарамай тўлиқ таъминланган эмас. Худди шу ҳолат айна мевалар ҳосил туккан вақтда (июль-август) сувсизлик оқибатида тўкилиб кетиши туфайли ялпи ҳосил хажмига жиддий зарар етмоқда ҳамда ихтисослашган хўжаликларнинг иқтисодий самарадорлиги паст бўлмоқда.

Шунингдек табиий географик шароит ва омиллар Фарғона водийси қишлоқ хўжалигининг ривожланиши ва ихтисослашувига қулай шарт-шароит яратиш билан биргаликда (дўл ва кучли жала ёғинлари) катта иқтисодий зарар ҳам келтиради. Дўл ходисаси Фарғона водийсининг шимолий қисмида (Наманган вилоятининг адир тоғ олди туманларида) Андижон вилоятининг Хўжабод, Булоқбоши ва Фарғона вилоятининг Риштон, Сўх туманларида кенг тарқалган. Об ҳавони кузатиш станцияларининг кўп йиллик маълумотларига кўра (Наманган, Қўқон, Андижон) дўл айна қишлоқ жўжалик экинларини ва боғларни қийғос гуллаган март ойи ўрталаридан апрель-май ойларида ва мевалар ҳосил туккан ҳамда пишган июнь-июль ойларида кузатилади.

Фарғона водийсида сув манбалари қишлоқ хўжалик тармоқларининг ривожланишида муҳим ўрин тутати, деҳқончилик том маъноси билан сунъий суғоришга асослангандир. Сирдарё (Норин ва Қорадарёнинг қуйилишидан ҳосил бўлган) қишлоқ хўжалигининг асосий сув мабаидир. Фарғона водийсида Сирдарёнинг асосий ўнг қирғоқлари Подшоота, Косонсой, Ғовасой, Чодаксой ва бошқалар чап ирмоқлари Исфайрам, Сўх,

Исфара, Шохимардон, Хўжабакирғон, Окбўра ва бошқа кичик ирмоқлар муз ва қорлардан тўйинади ҳамда суғорма деҳқончилиқни ривожлантириш учун катта имконият яратади. Шунингдек, сунъий суғоришда ер ости сувлари ҳам катта ўрин тутди. Кейинги йилларда катта ерларнинг ўзлаштиришнинг кенгайиши асосида водийда миллионлаб гектардан ортиқ ерлар суғорилмоқда, саноат ва коммунал эhtiёжлар учун сув сарфини тинмай ортиб бориши сезиларли сув танқислигини юзага келтирибгина қолмай, Орол муаммосининг кескинлашишига ҳам ўзининг таъсирини кўрсатмоқда. Фарғона водийсида сунъий суғоришнинг кенгайишида йирик канал ва сув омборлари катта роль ўйнамоқда. Айниқса, Катта Фарғона канали (узунлиги 370 км) 360 минг гектардан ортиқ ерни суғоради. Шимолий Фарғона канали (узунлиги 166 км), Катта Андижон канали (узунлиги 120 км), Катта Наманган канали (1-навбатининг узунлиги 62 км,) вужудга келди, ёки барча суғориш тизимларининг умумий узунлиги 2000 км дан ортди. Андижон сув омбори, Каркидон сув омбори (Косонсой сув омбори ва бошқа кўлаб сув омборлари (Эскиер, Чортоқ, Гирвон, Чодак ва бошқалар) шунингдек, йирик насос станцияларини барпо этилиши водий сув таъминотини бир мунча яхшиланишига олиб келди.

Шунингдек, Фарғона водийсида таркиб топган табиий географик омилар, боғдорчилик ҳамда бу тармоқларга уйғунлашган соҳаларни ривожлантириш ва ҳудудий ташкил қилишда рельефнинг ҳилма-ҳил тузилиши, жойларни денгиз сатҳидан баландлиги шунга мувофиқ ёғинларнинг тақсимланиши

даражасининг турличалиги ҳамда иқлим (совуксиз кунлар, совук тушиш вақтлари, қуёш экспозицияси) ва тупроқ таркиби катта ўрин тутди.

Табиий географиядаги кўпгина умумий қонуниятлардан водийда бир оз чекиниш кўзга ташланади. Вертикал минтақалик қонуниятига кўра юқорилаб борилган сари хароратнинг пасайиши ва вегетация даврининг қисқариб бориши характерли бўлса, Фарғона водийсининг шимол, жануб, ғарб ва шарқий қисмлари бир-биридан юқоридаги географик қонуниятларга нисбатан (жумладан Туркистон тизмасининг 1200 м баландлигидаги 100-150 мм, худди шу баландликда Олой тизмасида 400 мм ва Фарғона тизмасида 600 мм ёғин тушади) бир мунча фарқ қилади ва боғдорчилик ҳамда бу соҳалар билан уйғунлашган тармоқларнинг табиий-тарихий ривожланиши ва ихтисослашувида ҳам яққол кўринади.

Хулоса. Фарғона водийсида қарор топган табиий географик шароит ва омилар боғдорчилик ва бу соҳалар билан уйғунлашган тармоқларнинг ривожланиши учун ғоят қулай бўлиб, боғдорчиликда турли меваларни минтақалараро тарқалиши ҳам турличадир. Фарғона водийси Ўзбекистон қисмининг шимолий минтақасида асосан уруғли мевалар биринчи навбатда олма, нок, беҳи, жанубий минтақасида данак мевалар, биринчи навбатда, ўрик, шафтоли, олвали, гилос шарқий минтақасида эса данакли мевалар кўп тарқалгандир. Табиий географик шароит истикболда ҳам, шу минтақаларда ўзига хос ихтисослашган товар боғдорчилигининг ривожлантиришни қулай имконини беради.

Адабиётлар

1. Солиев А. Ўзбекистон иқтисодий ва ижтимоий географияси. – Ташкент: Ўзбекистон миллий университети, 2014.
2. Қурбонов С.Б., Федорко В.Н. Ўзбекистон географияси Ўзбекистон иқтисодий ва ижтимоий географияси. – Тошкент: (Янги Чирчиқ). 2024.
3. Гулямов П., Қурбонниёзов Н., Авезов М., Саидова Н. География. 5-синф учун дарслик. –Тошкент: «МИТТИ YULDUZ», 2020.
4. Махмудова М.Ж. Табиатдан фойдаланишнинг географик асослари. – Наманган: 2022.
5. Mahmudova M.J. Farg‘ona vodiysida bog‘dorchilik-uzumchilikni rivojlantirish va hududiy tashkil qilishni takomillashtirish. – Namangan: Namangan Davlat universiteti, 2022.
6. Makhmudova M.J. Prospects for viticulture in the new Uzbekistan. // Theoretical & Applied Science, 2021 8(100). – P. 90-92.
7. Makhmudova M.J. Prospects for viticulture in the new Uzbekistan. // ISJ Theoretical & Applied Science, 2021 08 (100), – P. 90-92.
8. Махмудова М. Ж. Суть организации современных интенсивных садов в Наманганской области. // Экономика и социум, 2022 (11-2 (102), – С. 495-499.
9. Mahmudova M.J., Mamadaliyeva, M.T. Socio-economic development characteristics of free economic zones with chinese participation in uzbekistan. // Экономика и социум, 2025 (8-135), – P. 272-280.
10. Makhmudova M.J., Shomurodov A.A. Improvement of intensive garden expansion in Namanganregion. // European Scholar Journal, 2021-2(12). – P. 48-50.
11. Махмудова М.Д., Усмонова Ю.А Перспектива реформ в социальном развитии рабочих мест. // Экономика и социум, 2023 (03-106). – С. 403-407.